

ФРАГМЕНТИ БІОГРАФІЙ НАЙЯСКРАВІШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ЄВРЕЙСЬКОЇ ОБЩИНИ М. ГЛУХОВА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ, ЧИЇ НАДГРОБКИ НА МОГИЛАХ ЗБЕРЕГЛИСЯ НА ГЛУХІВСЬКОМУ ЮДЕЙСЬКОМУ КЛАДОВИЩІ

У статті на підставі архівних, документальних і літературних джерел викладені відомості біографічного характеру, що розповідають про найяскравіших і найзначніших представників єврейської общини м. Глухова ХІХ – початку ХХ ст., чий надгробки на могилах збереглися до сьогодення. У роботі приведений опис деяких пам'ятників і зроблена спроба оцінити їхню історико-культурну значущість.

Ключові слова: Глухів, євреї, іудаїзм, кладовище, надгробки, мацеві, некрополістика.

На території Сумської області України збереглося лише кілька старовинних єврейських некрополів – у Сумах, Конотопі, Ромнах, Кролевіці та Глухові. У порівнянні з іншими регіонами України, де чисельність іудеїв була значно вищою й зосередженість їхніх поховань у цих областях значніша, єврейське кладовище на північному сході України – явище рідкісне й унікальне. У цьому зв'язку воно викликає зацікавленість з різних точок зору. Особливу цінність, обумовлену значним збереженням пам'ятників ХІХ – початку ХХ ст. (42% від загального числа надгробків), представляє юдейський цвинтар в м. Глухові.

Глухівське єврейське кладовище в літературі вперше згадується в статті історика Ф. М. Уманця «Село Уланів»¹ у 1879 р. Перші спроби дослідження цього некрополя робилися краєзнавцем Я. А. Кривком, але вони не були опубліковані. У 2006 році силами єврейської общини Глухова проводилася робота з прочитання та перекладу написів на пам'ятниках. Основною метою цього дослідження стало складання переліку похованих (інтерес представляли тільки імена й дати смерті). У результаті цієї роботи були складені списки, що включали 352 персони. Вони були опубліковані в книгах М. М. Часницького «Глухів. Євреї. Пам'ять жива»² та «Євреї. Глухів і Сумщина»³. У цих же виданнях згадувалося найвідоміше поховання глухівського єврейського кладовища – надгробок Л. Д. Цвейфеля й коротко подавалася біографія останнього. У 2009–2010 роках у рамках проекту «Кам'яний архів» генеалогічного порталу «Єврейські корені»⁴ проводилася часткова фотозйомка надгробків єврейського кладовища м. Глухова, уточнення раніше складених общиною списків і документація деяких епітафій. Цінна інформація, що стосується порядку поховання в цьому місці, була знайдена нами на сторінках газети «Черниговские губерньские

1 Уманець Ф. Село Уланов / Ф. Уманец // Древняя и новая Россия. Ежемесячный исторический иллюстрированный сборник. С.-Петербург, 1879. Выпуск № 8. С. 286–305.

2 Часницький М. Глухов. Евреи. Память жива... Страницы истории еврейской общины Глуховщины. Киев: Атопол, 2009. 317 с.

3 Часницький М. Евреи. Глухов и Сумщина. Страницы истории евреев Глуховщины и Сумщины. Киев: Золоті ворота, 2011. 380 с.

4 Генеалогический портал «Еврейские корни». Проект «Каменный архив». URL : http://forum.j-roots.info/searchdb_form.php

ведомости» й опублікована в 2014 р. в збірці матеріалів і документів «Історія і генеалогія глухівських євреїв в замітках «Черниговских губернских ведомостей»⁵. Усі вищезгадані публікації дуже вузько зачіпали лише деякі аспекти виникнення, історії, сьогоденного стану та історико-культурного значення глухівського єврейського кладовища й практично не торкалися питання історичної або культурної значущості похованих на ньому людей. Між тим, біографічні дані осіб, які знайшли спочинок на цьому цвинтарі, представляють особливий інтерес для різних генеалогічних, краєзнавчих й історичних досліджень. Вони також можуть бути використані при розробці й проведенні екскурсійних програм по єврейських місцях міста Глухова й конкретно по юдейському кладовищу.

Метою цієї роботи є надання на підставі архівних, документальних і літературних джерел відомостей біографічного характеру, що розповідають про найяскравіших і найзначиміших представників іудейської спільноти Глухова XIX – початку XX ст., чий надгробки на могилах збереглися до нинішнього часу.

На глухівському єврейському кладовищі є могила письменника, публіциста і педагога Лазаря Давидовича Цвейфеля, пам'ятник Абрама Ісааковича Русакова – діда видатного радянського живописця і графіка Олександра Ісааковича Русакова та цілий ряд поховань осіб, котрі внесли значний вклад в історію міста та іудейської общини. Тут лежать учителі, ремісники, торговці, купці, банкіри й релігійні діячі – люди, котрі зробили свій внесок у економічний і культурний розвиток міста. Серед надгробків, що збереглися, можна відзначити пам'ятники купців Ісаака Яковича Айзенштадта (крамарював у місті вином, бакалією й гасом); Залмана й Гецеля Есманських (постачали ліс і зерно); Арона Бороховича Лучинського (займався продажем золотих і срібних виробів); Гирші Вельковича Самуїловича (комерція лісом); Менделя Борисовича Самуїловича (мав велику мануфактуру торгівлю); Самуїла Янкелевича Самуїловича, Менделя Самуїловича Локшина, Менделя Абрамовича Месежнікова, Хаї Самуїловича Красовицької й Хаси Шкловської. Поряд розташовані могили їхніх колег Гирші Залманова Каплунова (торгував багато років на Вознесенській вулиці зерном і вином), Гирші Залмановича Тираспольського (разом з братом Анцелем займався продажем шапок, капелюхів і кашкетів), Гирші Залмановича Фишкіна (торгівля сукнями), Бенціона Вельковича Шкловського й Абрама Мойсейовича Рущкіна (комерція ситцем), Елі Непомнящего (мав крамницю з усілякого дріб'язку), Малки Красовицької (мануфактура), Арона Хаїмовича Волкова й Меєра Фальєва Воловика. З числа ремісників міста можна відзначити надгробки на могилах Абрама й Мордуха Пиндрик, котрі тримали в Глухові слюсарну майстерню.

Зупинимося детальніше на деяких особах з числа похованих.

Найвідомішим, не раз згадуваним у різних публікаціях, пам'ятником глухівського єврейського кладовища є надгробок письменника, публіциста й педагога Лазаря Давидовича Цвейфеля (Елиезер-Цви син Давида Кац Цвейфель). Він народився в 1815 році в Могильові. Батько Цвейфеля, любавицький хасид, обіймав скромну посаду меламеда. Цвейфель отримав ґрунтовну домашню освіту і славився знанням рабинічної та хасидської літератур. Батьки одружили Цвейфеля в юному віці, але його сімейне життя не склалося, і молодість він провів, поневіряючись і заробляючи проповідями та викладанням. У 1853 р. Лазар Давидович був призначений викладачем Талмуду в рабинське училище в Житомирі й став улюбленим наставником кількох поколінь вихованців (серед них – І. І. Линецький, А. Я. Паперна, Я. Мазі та багато інших). Літературна творчість Цвейфеля відрізняється різноманітністю жанрів (вірші, оповідання, публіцистика, проповіді, праці з історії, літературно-критичні статті) та новизною стилю. Писав літератор переважно на івриті та дещо менше на ідиш. Перша збірка віршів і статей Цвейфеля «Миним ве-угав» («Струни і оргán») вийшла у Вільно в 1858 році. У 1867 році надрукована збірка його оповідань і віршів «Тушия» («Мудрість»). Для поширення ідей помірною просвітництва Цвейфель звернувся до творчості на ідиш. У 1860-х роках були опубліковані його трактати «Мусар хаскел»

5 Назарова В. История и генеалогия глуховских евреев в заметках «Черниговских губернских ведомостей». Можайск: ОАО «Можайский полиграфический комбинат», 2014. 400 с.

(«Моральна настанова») і «Тохахат хаїм» («Життєвий осуд»). У 1886 році вийшла в світ розповідь «Дер гликлихер мафтир» («Щасливий мафтир»). Ці та інші твори користувалися широкою популярністю. Проте найбільшу славу письменнику приніс його найбільший твір на івриті — чотиритомна історична праця, присвячена історії хасидизму «Шалом ал Ізраель» («Світ Ізраїлю»), що вийшла в 1868–1873 роках. Ця робота спиралася на великий документальний матеріал, і вперше були введені в науковий обіг факти релігійної боротьби в єврейському середовищі XVIII століття. Пізніше вона була високо оцінена єврейськими істориками.

У 1873 році Житомирське рабинське училище було перетворене у вчительський інститут. Цвейфель був звільнений і повернувся до ненадійного заробітку мандрівного вчителя. У поважному віці він оселився в Глухові в помешканні дочки⁶. Вона та її сім'я не згадуються ні в одній з існуючих публікацій, присвячених Цвейфелю. Проте для повноти його біографії, розуміння причин появи письменника в Глухові і його зв'язку з містом ця інформація може виявитися дуже цікавою. Зятем Цвейфеля був Арон Хаїмович Глейзер. Він теж закінчив курс того ж Житомирського рабинського училища, де раніше викладав тесть. У 1867 році чоловік дочки заснував у Глухові цегляний завод, а ще через деякий час він відкрив на Києво-Московській вулиці перший у місті книжковий і паперовий магазин. Торговий заклад Глейзера містився за Троїцьким собором, біля старої будівлі жіночої прогімназії. У ньому продавалися дорогі книги й підручники. Стоячи за прилавком, товста руда єврейка, дружина Глейзера, незмінно повторювала: «Пегья, гучки, кагандаши хорошие, пегеснимательные кагтинки»⁷. Це й була дочка Лазаря Давидовича Цвейфеля. На даний момент її ім'я встановити не вдалося. У 1872 році вже відомий і шанований у місті Глейзер був обраний на посаду Глухівського громадського рабина, після чого клопотав про відкриття в Глухові школи російської грамотності для єврейських хлопчиків⁸. Улітку 1874 року той же Глейзер разом зі своїм тестем, позаштатним учителем скасованого Житомирського рабинського училища Лазарем Давидовичем Цвейфелем, клопотав про відкриття в місті приватного «Єврейського чоловічого пансіону»⁹. Таким чином, усі твори, написані Цвейфелем після 1874 року, можна відносити до глухівського періоду його життя. До їхнього числа відносяться популярні історично-філософські трактати «Хешбоно шел олам» («Вищий рахунок»), «Нецах Ізраель» («Вічність Ізраїлю») і значний твір Цвейфеля «Санегор» («Захисник») ¹⁰. У Глухові разом із зятем, дочкою та їхніми дітьми Цвейфель прожив усе подальше життя й помер у 1888 році. Народженого в 1889 році в сім'ї Глейзера хлопчика назвали на честь діда – Лазарем, а вже в наступному, 1890 році, родина назавжди покинула Глухів, переїхавши в Полтаву, де глава сімейства був обраний рабином і отримав посаду вченого єврея при полтавському губернаторові¹¹.

У глибині глухівського кладовища, серед традиційних пам'ятників з м'якого каменю, покритих різьбленими символічними барельєфами й написами, височіє один з наймасивніших надгробків – гранітний монумент у вигляді Дерева Плачу (стовбур з відрубаними гілками) на могилі Абрама Ісааковича Русакова, померлого 21 квітня 1901 року. Нехарактерний для цього часу й старого цвинтаря в «смугі осілості» пам'ятник встановлено дітьми Абрама Ісааковича, котрі відійшли від традиційного національного життєвого устрою. Надгробний напис на його «лицьовій» стороні

6 Электронная еврейская энциклопедия. URL : <https://eleven.co.il/jewish-literature/in-hebrew/14594/>

7 Василенко М. П. Вибрані твори в 3 т.: Т. 3. Спогади. Щоденники. Листування. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. С. 111.

8 Назарова В. История и генеалогия глуховских евреев в заметках «Черниговских губернских ведомостей». Можайск: ОАО «Можайский полиграфический комбинат», 2014. С. 44.

9 ДАЧО (Державний архів Чернігівської області). Ф. 229. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 1. Дело об открытии в г. Глухове частного мужского пансиона, 1874 г.

10 Электронная еврейская энциклопедия. URL : <https://eleven.co.il/jewish-literature/in-hebrew/14594/>

11 РГИА (Российский государственный исторический архив). Ф. 821. Оп. 10. Д. 904. Л. 174. Общая информация.

виконаний російською й дублюється на тильній частині монумента традиційним текстом на івриті. У верхів'ї пам'ятника видно сліди від колись прикріпленого портрета покійного. Це вважалося неетичним і не допускалося на старих єврейських кладовищах. Можливо, портрет був прикріплений значно пізніше за встановлення самого монумента, оскільки подібний прецедент уперше виник тільки в 1903 році на столичному єврейському кладовищі, що відрізнялося своєю парадністю й вільнішими устоями.

Абрам-Мордух Ісаакович Русаков народився в 1836 році, ще в юності він був зааний в солдати. Відслуживши 15 років на дійсній військовій службі, Русаков отримав можливість приписатися до Глухівського міщанського товариства¹². Він не належав до числа найбагатших і найвідоміших людей Глухова, але одним з перших у місті усвідомив переваги здобуття освіти для єврейської молоді. Усе своє життя Русаков присвятив тому, щоб на свої мізерні кошти дати своїм дітям таку освіту, аби вони могли заробити чесний шматок хліба й принести посильну користь суспільству. Усі його діти ще в ХІХ столітті не лише закінчили гімназії, але й отримали вищу освіту. Дочки Абрама Ісааковича, Ганна, Бася й Іта, стали лікарями й мали медичні практики в різних містах Російської імперії. Сини Ісаак і Файвиш, хоч і закінчили медичний і юридичний університетські факультети, але своє покликання знайшли на одному поприщі, дорога до якого була уторована їхнім батьком. У 1890-х роках Абрам Ісаакович став агентом Санкт-Петербурзької компанії «Надія» в Глухові. Це було транспортно-страхове товариство з величезною мережею агентів і контор, які займалися морськими, річковими, сухопутними перевезеннями, страхуванням цих вантажів і портових покладів та різного майна від вогню. З часом майже всі сини Абрама Ісааковича перейшли на службу в різні підрозділи компанії «Надія» – Янкель Абрамович представляв це страхове товариство в Глухові до самої революції, а його брати служили в центральній конторі компанії в Санкт-Петербурзі. Завдяки сімейству Русакових за перше десятиліття ХХ століття на службу в Петербурзьку контору компанії «Надія» влаштувалася неабияка кількість родичів і знайомих, яким це дозволило поїхати з Глухова і таким чином вибратися за межі єврейської осілості. У петербурзькій конторі компанії «Надія» служив і середній син Абрама Ісааковича Русакова Ісаак – батько майбутнього живописця, графіка, члена Ленінградського Союзу художників, представника ленінградської школи пейзажного живопису Олександра Ісааковича Русакова¹³. Найстарший син Абрама Ісааковича Русакова, Нохим, мав у Глухові маленький миловарний завод¹⁴. Останні роки життя Абрам Ісаакович жив із сином і онуками на Києво-Московській вулиці у будинку Карпеки. Потурбувавшись про майбутнє всіх дітей, єдиною тривоною хворого старого була молодша дочка Бася, котра закінчила гімназію із золотою медаллю, але яку через процентну норму другий рік поспіль не приймали в жіночий медичний інститут. «Со слезами умоляю Вас, осчастливьте меня и не оставьте своим милостивейшим распоряжением о том, чтобы последняя дочь моя была принята в этом году, чем осчастливите меня старика спокойно окончить недолгое свое существование на земле», – писав влітку 1900 року Абрам Ісаакович Русаков¹⁵. До кінця життя йому справді залишалося зовсім недовго. На знак подяки його успішні та благополучно влаштовані діти поставили на могилі батька гідний пам'ятник, хоч і не зовсім виконаний в єврейських традиціях. Він досі височіє над могилами глухівського єврейського кладовища як новий, немов час йому не підвладний.

На могилі Ісаака Яковича Айзенштадта в далекій від входу частині кладовища стоїть традиційна стела з напівкруглим верхом із м'якого каменю. Родина померлого

12 ЦГИА СПб (Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга). Ф. 436. Оп. 1. Д. 9319. Л. 15-15 об. Дело Русаковой Баси Абрамовны. 1900 г.

13 Назарова В. В. От Глухова до Эрмитажа // Соборный майдан. №5 (59). 2013.

14 ДАКО. Ф. 3050. Оп. 1. Спр. 195. Арк. 29. Сведения о погромах в Глуховском уез., м. Конотопе и с. Репок Черниговской губ., организованных бандою Галахова, Деникинцами и друг. и списки убитых во время погромов. 1921–1922 гг.

15 ЦГИА СПб. Ф. 436. Оп. 1. Д. 9319. Л. 15–15 об. Дело Русаковой Баси Абрамовны. 1900 г.

з'явилася в Глухові на рубежі 1870–80 років. Звідки вони прибули й чіткими нащадками були, з'ясувати не вдалося. Навколо цього прізвища витає відразу кілька легенд стосовно приналежності до нащадків Шнеура-Залмана бар Боруха з Ляд, відомого в народі як Алтер Ребе – засновника хасидського руху Хабад, але жодна з них доки не знайшла документального підтвердження. Перший з глухівських Айзенштадтів, купець Янкель-Есель Іцкин Айзенштадт, будучи людиною небідною й здатною вести справи, у 1882 році придбав на розі Спаської й Квасниківської вулиць частину маєтку, що перебував у заставі в Глухівського міського громадського банку й належав міщанинові Івану Петрову Дудці, з переказом на нового власника частини боргу в сумі 2500 рублів. Незважаючи на успішність бізнесу останнього, цей борг так і тягнувся за ним упродовж 20 років. Придбаний маєток складався з дерев'яного півтораповерхового будинку з флігелем, критим залізом, дерев'яним сараєм, кам'яною коморою й мурованою кранницею. В останній Айзенштадт здійснював продаж бакалійних товарів: тютюну, чаю, горілки, цукру, а також займався лихварством, позичаючи городянам під заставу срібних виробів різні суми¹⁶. На початку ХХ століття увесь бізнес комерсанта перейшов до його сина, який не лише його зберіг, але й примножив.

Ісаак Янкелевич Айзенштадт з 1896-го по 1909-й рік був у Глухові агентом страхового товариства «Росія», одночасно з цим з 1898 року займався продажем бакалійних товарів і вина. Уже до 1901 року обіг його фірми оцінювався як «великий». На Сінному базарі спільно із Залманом Іцковим Лучинським Айзенштадт торгував рибою, а на виїзді з міста по Рильській дорозі мав комору для зберігання й продажу гасу. Дуже швидко Ісаак Янкелевич Айзенштадт став купцем 2-ої гільдії й одним з найбагатших людей у місті. У цей час він почав займатися громадською діяльністю, обирався присяжним засідателем по Глухівському повіту, був членом Товариства допомоги бідним учням Глухівської гімназії, входив до ради Товариства взаємного кредиту¹⁷. Його діти Нохим, Залман, Лія й Іта закінчили гімназії в Глухові. Нохим продовжив навчання в Дармштадтському політехнікумі, Іта – на медичному факультеті Університету Берна. Залман і Лія вчилися в Санкт-Петербурзі й до 1917 року вони всі отримали закінчену вищу освіту. Після люневих подій 1917 року і розпуску колишньої Думи Ісаак Янкелевич Айзенштадт серед низки євреїв був обраний членом Глухівської міської думи нового скликання. З того часу влада в Глухові мінялася десятком разів, усе це супроводжувалося боями, погромами й кровопролиттям. Потім почалася окупація міста, що продовжилася до осені 1918 року, після чого Глухів на деякий час був знову зайнятий петлюрівцями. Як переживав ці події «буржуй» Айзенштадт, котрий залишився в місті, і що послужило причиною його смерті, не відомо. 20 листопада 1918 року Ісаак Янкелевич Айзенштадт помер і був похований на єврейському кладовищі міста Глухова. На його могилі в далекій частині цвинтаря стоїть традиційна мацева, позбавлена яких-небудь епітафій і різьблених орнаментів. Лаконічний напис на івриті свідчить: «Тут похований Іцхак бар Яков Йосеф Айзенштадт помер 16 кислева 5679 року» і нижче російською таке ж лаконічне: «Я. И. Айзенштадт». Після смерті чоловіка вдова Ісаака Янкелевича разом із синами, рятуючись від нової влади, була вимушена поїхати в Харків, а потім сім'я роз'їхалася, хто куди. Янкель-Есель Іцкин Айзенштадт, переживши сина, услід за сім'єю дочки, Фейги-Рохул Янкелівни Айзенштадт, переїхав у м. Ромни, де й помер у 1921 році у віці 81 рік у єврейській богадільні.

Ще одними видатними представниками єврейської общини м. Глухова були купці Есманські. На сьогодні всі пам'ятники представників цієї купецької династії, що збереглися на глухівському єврейському кладовищі, перебувають у напівзруйнованому стані; їхні окремі частини лежать на місці могил членів цієї сім'ї. Серед цих фрагментів є дві великі гранітні основи пам'ятників глухівським купцям Залману Арієвичу

¹⁶ Назарова В. История и генеалогия глуховских евреев в заметках Черниговских губернских ведомостей. Можайск: ОАО «Можайский полиграфический комбинат», 2014. С. 179.

¹⁷ Назарова В., Мельник М. Финансово-кредитные учреждения города Глухова конца XIX – начала XX века // Ніжинська старовина. Випуск 18 (21). Київ: ПП «Лисенко М. М.», 2014. С. 137–146.

Есманському і його синові Григорію Захаровичу Есманському. Їхнього батька й діда, Арія Мойсейовича Есманського, можна вважати першим у Глухові купцем 3-ої гільдії з числа євреїв (до нього всі вони числилися міщанами). Арій Мойсейович Есманський займався в 1827–1838 роках «хлібною купівлею». Його сини продовжили купецький промисел батька. Залман (Шнеур-Залман) Арієв Есманський у 1870-х роках був купцем 2-ої гільдії, упродовж багатьох років обирався в число гласних Глухівської міської думи й був присяжним засідателем по Глухівському повіту. Після смерті був похований на глухівському єврейському кладовищі. Епітафія на надгробку Залмана Арієвича Есманського є однією з найбагатослівніших і найцінніших в літературному плані з числа всіх подібних. Звичайний (не літературний) переклад її з івриту не дає уявлення про красу поетичних рядків і стиль написаного, але красномовно свідчить про те становище, яке покійний займав серед громадян міста, і повагу, з якою до нього ставилися одноплемінники. Його син, Григорій (Гецель) Захарович (Шнеур-Залманович) Есманський, також був у числі присяжних засідателів, у 1870-х роках числився купцем 2-ої гільдії, у кінці XIX століття здійснював торгівлю лісом в м. Вороніж і розробку льону на хуторі Писаревичів, володів нерухомим майном у Глухові й Кролевеці. Помер Григорій Захарович Есманський 26 серпня 1904 року в курортному містечку Наугейме (Німеччина), похований на глухівському єврейському кладовищі.

У центрі глухівського юдейського некрополя, на одному з колись престижних місць, розташовані поряд три напіврозбиті дорогі гранітні пам'ятники, що належать сім'ї Самуйловичів. Це прізвище відоме в Глухові з середини XIX століття. Три перші покоління цієї сім'ї стали купцями 2-ої гільдії, а їхні нащадки – лікарями, торговцями, промисловцями й навіть купцями 1-ої гільдії, що для повітового містечка було практично недосяжною величиною. Лише п'яте покоління Самуйловичів розлетілося по світу, залишивши рідні краї.

Гирша Велькович Самуйлович належав до третього покоління глухівських Самуйловичів. Із середини 1870-х років він займався різного роду торгівлею, у середині 1880-х років був присяжним засідателем по Глухівському повіту, у 1890-х роках разом з сином Доном Гиршевичем займався лісозаготівлями й торгівлею лісом. Усього в Гирші Вельковича Самуйловича було 5 дітей. Помер Гирша Велькович Самуйлович у 1907 році й був похований на глухівському єврейському кладовищі. На його могилі стояв нетрадиційний для юдейських надгробків пам'ятник у вигляді каплиці з традиційним, написаним на івриті, ім'ям похованого: «р. Цви бар Зеєв Самуйлович». Саме по такій «офіційній формі» його викликали в синагозі до Тори. Щоб була зрозуміла така підміна імен, розкриємо їхню семантику. Ім'я Цви перекладається з івриту як «олень», саме таке має значення на ідиш ім'я Гирш. Приблизно така ж ситуація і з ім'ям батька. Ім'я Зеєв перекладається з івриту як «вовк», на ідиш це ж значення має ім'я Вольф або Велвел («вовчєня»). Таким чином, офіційна форма імені записувалася в релігійних документах, наприклад, у шлюбному контракті (кетубе), а в повсякденному житті та у світських державних паперах використовувався аналог офіційного імені на ідиш.

У парі метрів від надгробка Гирші Вельковича Самуйловича стояв чорний гранітний куб – це основа пам'ятника його племінника, Менделя Самуїл-Берковича (Менделя Борисовича) Самуйловича. Купець 2-ої гільдії Мендель Борисович Самуйлович жив на Терещенківській вулиці, займався продажем мануфактурних товарів і володів агентурною конторою на Базарній площі. Нерухоме майно, що належало йому, оцінювалося в суму більше 5000 рублів, що дає підстави вважати його одним з найбагатших євреїв у місті. У 1909 році М. Б. Самуйлович став головою правління Товариства взаємного кредиту, що відкрилося в Глухові¹⁸, і залишався на цій посаді аж до своєї смерті. Помер багатий глухівчанин у Києві в 1918 році від раку шлунка, похований був у Глухові на єврейському кладовищі. Після його смерті вдова, Ципа Єселівна (Цицілія Йосипівна), разом із старшим сином Борисом деякий час намагалася продовжувати торгові справи чоловіка. У 1926 році як торговців їх обох було

¹⁸ Там само.

позбавлено виборчих прав¹⁹. Після цього вони переїхали в Москву до молодшого сина Володимира Михайловича Самуйловича, який згодом став видатним радянським авіаконструктором і лауреатом Сталінської премії.

Третій надгробок, що зберігся, належав Самуїлу Яковичу Самуйловичу, якому Мендель Борисович доводився дядьком. Купець володів нерухомим майном загальною вартістю 1500 рублів, мав будинок на Спаській вулиці, контору з продажу лісу на Києво-Московській вулиці, і спільно з Петром Гнатовичем Белашовим аналогічну контору на станції Горілий хутір Московсько-Києво-Воронезької залізниці.

Поряд з надгробками людей, котрі зробили свій внесок у економічний і культурний розвиток міста, історичну значущість становлять пам'ятники, встановлені на могилах жертв 2-х єврейських погромів: 22–23 лютого 1918 року й кількох тижнів листопада 1919 року. До недавнього часу було відомо про поховання євреїв, загиблих у погромах 1918–1919 років, у братських могилах на території глухівського єврейського кладовища. Також були згадки про наявність на юдейському цвинтарі міста Глухова могил жертв цих погромів: Г. В. Лучинського, М. М. Фишкина, Р. Е. Янкелевича й братів Пружанських²⁰. У ході проведення справжнього дослідження було виявлено ще 5 надгробків, встановлених на могилах жертв єврейських погромів: Мойсея Ельевича Милославського (солдат, 28 років), Лейзера Лейвиковича Письмового (гімназист, 17 років), Ривки Іонівни Турок (55 років) і її синів Ейна Довидовича і Егешуа Давидовича Турок (солдати 22 і 25 років), Мойсея Берковича Дорошова (пекар, 62 років) і його сина Лейби Мойсейовича Дорошова (солдат, 25 років)²¹.

Таким чином, на підставі наведеної вище інформації, як мінімум 30 надгробків у зв'язку з історичною і культурною значущістю похованих під ними персон можуть представляти інтерес для дослідників регіональної історії та використовуватися для різних генеалогічних, краєзнавчих і історичних досліджень, а також при розробці й проведенні екскурсійних програм по єврейських місцях міста Глухова й конкретно по юдейському цвинтарю.

Це дослідження є лише першою спробою оцінити історико-культурну значущість похованих на глухівському юдейському некрополі. Робота з виявлення можливої історичної й культурної значущості інших пам'ятників єврейського кладовища м. Глухова вимагає додаткових польових і архівних досліджень і на сьогодні не є повністю закінченою.

References

Umanets F. (1879). Selo Ulanov / Drevnyaya i novaya Rossiya. Ezhemesyachnyy istoricheskiy illyustrirovannyi sbornik. Vypusk № 8. — S.-Peterburg.

Chasnitskiy M. (2009). Glukhov. Evrei. Pamyat' zhiva... Stranitsy istorii evreyskoy obshchiny Glukhovshchiny. Kiev, Ukraine.

Chasnitskiy M. (2011). Evrei. Glukhov i Sumshchina. Stranitsy istorii evreev Glukhovshchiny i Sumshchiny. Kiev, Ukraine.

Genealogicheskiy portal «Evreyskie korni». Proekt «Kamenny arkhiv». — [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://forum.j-roots.info/searchdb form.php>

Nazarova V. (2014). Istoriya i genealogiya glukhovskikh evreev v zametkakh Chernigovskikh gubernskikh vedomostey. Mozhaysk, Russia.

Elektronnaya evreyskaya entsiklopediya. — [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostupa: <https://eleven.co.il/jewish-literature/in-hebrew/14594/>

Vasylenko M. P. (2008) / Vybrani tvori u 3 t.: T. 3. Spohady. Shchodennyky. Lystuvannia. Kyiv, Ukraine.

19 Часницький М. Глухов. Евреи. Память жива... Страницы истории еврейской общины Глуховщины. Киев: Атопол, 2009. С. 78.

20 Часницький М. Евреи. Глухов и Сумщина. Страницы истории евреев Глуховщины и Сумщины. Киев: Золоті ворота, 2011. С. 71.

21 ДАКО. Ф. 3050. Оп. 1. Спр. 195. Арк. 29. Сведения о погромах в Глуховском уез., м. Конотопе и с. Репок Черниговской губ., организованных бандою Галахова, Деникинцами и друг. и списки убитых во время погромов. 1921–1922 гг.

DAKO, f. 229, op. 1, spr. 134. Delo ob otkrytii v g. Glukhove chastnogo muzhskogo pansiona, 1874 g.

RGIA, f. 821, op. 10, d. 904. Obshchaya informatsiya.

TsGIA SPb, f. 436, op. 1, d. 9319. Delo Rusakovoy Basi Abramovny, 1900 g.

Nazarova V. V. Ot Glukhova do Ermitazha / Soborniy maydan. — №5(59). — 2013.

DAKO, f.3050, op. 1, spr. 195 Svedeniya o pogromakh v Glukhovskom uez., m. Konotope i s. Repok Chernigovskoy gub., organizovannykh bandoyu Galakhova, Denikintsami i drug. i spiski ubitykh vo vremya pogromov, 1921-1922 gg.

Nazarova V., Mel'nik M. Finansovo — kreditnye uchrezhdeniya goroda Glukhova kontsa XIX — nachala XX veka / Nizhynska starovyna. Vypusk 18(21). — Kyiv: PP «Lysenko M. M.», 2014.

Назарова Віра Валеріївна – генеолог, засновник сайту «Вихованцям глухівських гімназій присвячується», співзасновник генеалогічного порталу «Єврейські корні», засновник та організатор культурно-просвітницького проекту «Ніч історії Глухова».

Vera Nazarova

The genealogist, founder of the site «Devoted to students of gymnasium in Hlukhiv», co-founder of genealogian site «Jewish roots», founder and manager/leader of the project «The night of the Hlukhiv's history».

FRAGMENTS OF THE BIOGRAPHIES OF THE MOST BRIGHT REPRESENTATIVES OF THE JEWISH COMMUNITY OF HLUKHIV XIX – BEGINNING OF XX CENTURY, WHICH HAVE BEEN PRESERVED AT THE HLUKHIV JEWISH CEMETERY.

The article, based on archival, documentary and literary sources, presents biographical information about the most prominent and important representatives of the Jewish community of the city of Hlukhiv of the 19th - early 20th centuries, whose tombstones have survived to the present day. There is the grave of a Jewish writer, publicist and teacher Lazar David Zwefeel on the Jewish cemetery, also a monument to Abram Isaakovich Rusakov - the grandfather of the outstanding Soviet painter and graphic artist Alexander Isaakovich Rusakov and a number of graves of individuals who made significant contributions to the history of Hlukhiv and the Jewish community of the city. There are teachers, artisans, merchants, bankers and religious figures on Jewish cemetery - people who have contributed to the economic and cultural development of the city. Among the preserved tombstones are the monuments of merchants Isaac Yakovlevich Aizenshtadt, Zalman and Getsel Esmansky, Aron Borochovich Lucinschi, Girshi Velkovich Samuilovich, Mendel Borisovich Samuilovich, Samuel Yankelevich Samuilovich, Mendel Samuilovich Lokshin, Mendel Abramovich Mesezhnikov, Khaya Samuilovna Krasovitska and Khasy Shklovska. The graves of merchants Girsha Zalmanov Kaplunov, Girsha Zalmanovich Tiraspol'sky, Girsha Zalmanovich Fishkin, Benzion Velkovich Shklovsky, Abram Moiseevich Rutskin, Elya Nepomnyashchy, Malka Krasovitskaya, Aron Haimovich Volkov and Meer Falev Volovik. Among the artisans of the city are gravestones on the graves of Abram and Mordukh Pindrik, who kept a metal workshop in Glukhov. Equally with the tombstones of people who have contributed to the economic and cultural development of the city, monuments of historical significance, installed on the graves of the victims of 2 Jewish pogroms: February 22-23, 1918 and a few weeks of November 1919 are also mentioned. The article in details provides information about the most prominent personalities, describes some of the monuments and attempts to assess their historical and cultural significance.

Keywords: Hlukhiv, jews, judaism, cemetery, gravestones, matzevah, necropolis.

Дата подання : 25 березня 2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3253699